

PRENS SABAHATTİN'İN SİYASİ HAREKETİNE DÜŞEN GÖLGE: DAMAD MAHMUD PAŞA'NIN İMTİYAZ TALEBİ PAZARLIKLARI

Bedri MERMUTLU*

Özet

Türkiye'nin çağdaş siyaset ve düşünce alanında yaşanan önemli bir yarımla, Prens Sabahattin'le ortaya çıkan harekettir. Sultan II.Abdülhamid'e muhalefetle başlayan ve muhalif gruplarla işbirliği arayan bu hareketin arka planı muhtelif yorumlara konu olmuştur. Yüksek maliyete dayanan Bağdat Demiryolu ihalesinin hangi ülke sermayesine verileceği tartışıldığı sırada Prens Sabahattin'in babası Damad Mahmud Paşa'nın devreye girmesi dikkatlerden kaçmamıştır. Bu konu üzerinde yürütülen spekülasyonları aydınlatacak önemli bir kanal, Osmanlı arşiv belgeleri olacaktır. Şimdiye kadar yayınlanan mektuplara ve kişisel beyanlara ek olarak bu konudaki devlet belgelerine yer vermekle daha nesnel ve tamamlanmış bilgilere ulaşmak mümkündür. Zamanın Paris ve Brüksel Sefirleri tarafından Mahmud Paşa ile yapılan yurda dönüş pazarlıklarına ilişkin bilgiler Saray'a gönderdikleri raporlardan izlenebilmektedir. Bu makalede, yüksek sayıdaki belgeler arasından, demiryolu imtiyazı konusuyla ve yurt dışına firar eden Mahmud Paşa'nın yurda dönmek için devlete ileri sürdüğü şartlarla ilgili olanlara dayanarak söz konusu soruna açıklık kazandırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Prens Sabahattin, Damad Mahmud Paşa, Bağdat Demiryolu, Demiryolu imtiyazı, Jön Türkler.*

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

İletişim: mbmermutlu@ticaret.edu.tr

THE SHADOW THAT FALLS ON THE POLITICAL MOVEMENT OF PRINCE SABAHATTİN: DAMAD MAHMUD PASHA'S BARGAIN FOR CONCESSION REQUEST

Abstract

An important cleavage that occurred in Turkey's modern political and intellectual movements is the one that emerged because of Prince Sabahattin. Over the years, the background of this movement, which began as an opposition to Sultan Abdulhamid II and sought for collaboration with other opposition groups, had become the locus of various interpretations. During that time, the intervention of Prince Sabahattin's father, Damat Mahmud Paşa, during discussions as to which country the overcosting Baghdad Railway should be tendered did not escape public attention. An important source that can help enlighten us regarding speculations surrounding the issue would be the Ottoman Archives. In addition to letters and personal declarations published until recently, it is now possible to obtain more integrated and objective information by examining state documents. The knowledge of bargains initiated during that time by the ambassadors of Paris and Brussels with Mahmud Paşa in order to return to the country can be traced from the reports they had sent to the Palace. Based on these documents regarding railway concessions and conditions stipulated by fugitive Mahmud Paşa to return to the country, this article attempts to further clarify the issue in question.

Keywords: *Prince Sabahattin, Damad Mahmud Paşa, Baghdad Railway, Railway concessions, Young Turks.*

Giriş

Prens Sabahattin, geçen yüzyılın başlarında iyice hareketlenen siyasi muhalefete katılarak önce ülkenin yönetim ve siyasetinde, ardından da düşünce ve ilim hayatında öne çıkmış bir isimdir. O devrin pek çok münevveri gibi onun da ilmî ve fikrî yönünü siyasî hedef ve girişimlerinden ayırarak düşünmek doğru değildir. Ancak Prens Sabahattin'in kişisel amaçlarıyla siyasî amaçları arasındaki ilişki de baştan beri tartışmalara konu olmaktan kurtulabilmiş değildir. Bu yöndeki kanaatler bilhassa Jön Türkler arasında ortaya çıkardığı suçlama ve savunma pozisyonları içinde sertleşen tarafgirlikler yaratmıştır.

Her şeyden önce Prens Sabahattin'in mücadelesini bir aile mücadelesi, daha doğru ifadeyle ailece mücadele olarak ortaya koymak gerekir. Sabahattin Bey'den önce ve sonra Avrupa'ya geçerek padişaha karşı mücadele veren

diğer Jön Türklerde böyle bir “ailece” mücadele veren ihtilâlciler olsa bile (Tunalı Hilmi, Ahmed Rıza gibi) bunlar Prens’in ailesiyle bir tutulamazdı; çünkü Prens’in ailesi bir yanıla hanedana mensup olması itibariyle bu tür muhalefette özgül ağırlığı olan peşin bir ayrıcalık taşımaktaydı. Sultan Abdülmecid’in kızı Seniha Sultan’ın çocukları olan Sabahattin ve Lutfullah Beyler her ne kadar şehzade unvanına sahip olmasalar da taşıdıkları “sultanzâde” unvanı onların diğer ihtilâlcilere göre daima birkaç adım önde görülmelerine yetiyordu. Özellikle dış dünyanın algısında bunun önemi inkâr edilemezdi.

Ailenin asıl rüknü, sultanzâdelerin babası Damad Mahmud Paşa idi. Tecrübeli bir devlet ve protokol adamı olan Damad Mahmud Paşa hangi durumlarda ve kime karşı mahdumları öne çıkaracağını, kendisinin ne zaman ve ne kadar devreye gireceğini iyi biliyordu. İstanbul’dan itibaren hareketin yürüyüşü bu taktiğe uygun devam ediyordu. Mahmud Paşa, her ne sebeple olursa olsun, mücadelesini Avrupa’dan vermek için yurdu terk ederken yanına sultanzâde mahdumlarını alarak çıkmakla elinde güçlü bir silah tutmuş oluyordu. İngilizlerin adamı Maymon’un, sultanzâdeleri ziyaretiyle başlayan süreç, sultanzâdelerin babalarını da içine alarak kısa zamanda bir aile hareketine dönüşecekti. Aile bireyleri bu hareketin birer parçası olarak birbirleriyle paslaşarak, birbirlerine tutunarak ya da birbirlerini kullanarak bir uzun yolculuğa çıkacaklardır.

Her ne kadar Prens Sabahattin’in Mısır’dan ilan ettiği şekilde mesele “vatan ile istibdad arasında açılan kat’i bir harbin” başlaması olarak sunuluyor olsa da (Ahmed Lutfullah ve Mehmed Sabahaddin, 1901: 5), gerek hükûmet tarafından gerekse Jön Türklerin önemli isimlerini içine alan bir kanat tarafından konu farklı şekilde düşünülmekteydi. Damad Mahmud Paşa’nın padişahla arasının açılarak Avrupa’ya kaçışının, Bağdat Demiryolu imtiyazını almayı arzu eden İngilizlere yaptığı aracılık sebebiyle olduğu yönündeki bir kanaat sultanzâdelerin mücadelesine gerçek anlamda koyu bir gölge düşürmüştür. Bu konunun Jön Türkler arasındaki çekişmeden kaynaklanan haksız bir suçlama olduğunda ısrar edenler olduğu gibi aksi kanaatte olanların da bulunduğu bilinmektedir. Bu noktada ele alacağımız iki farklı ifadenin izinden gidilerek Damad Mahmud Paşa ve mahdumlarının talep ettikleri imtiyaz ve devletle olan pazarlıkları iddiasına resmi kaynaklar eşliğinde cevap ararken mümkün olduğu kadar ilk elden belgeleri konuşturmaya ağırlık verilecektir.

1. Dr. Bahaeddin Şakir'in İddiaları

Dr. Bahaeddin Şakir, Sultan Abdülhamid'in takibinden kurtulmak için Paris'e kaçan ve muhalefet hareketinin örgütlenmesinde ciddi emeği geçen Jön Türk önderlerinden biridir. Mücadelesini Meşrutiyet'ten sonra yurda gelerek aldığı önemli kritik görevlerde de vermeye devam etmiş ve Mütareke'den sonra kaçtığı Berlin'de bir Ermeni tarafından öldürülmüştür. Bahaeddin Şakir'in Prens Sabahattin ve ailesiyle ilgili iddiaları son derece açık ve incitcidir. Bahaeddin Şakir'in sert üslubuyla birleşen ağır suçlamalar Prens Sabahattin taraftarlarınca benzer tonda tepkilerle reddedilmiştir. Konumuzu ilgilendiren yönüyle Dr. Bahaeddin Şakir'in Paris'ten 11 Haziran 1907 tarihinde İstanbul'a yazdığı mektupta şu cümleler dikkatimizi çeker:

“... Sabahattin Bey ve merhum pederi Avrupa'ya ne zulümden şikâyet ve ne de milleti vikaye maksadiyle gelmişlerdir. (...) Avrupa'dan Abdülhamid'le pazarlıkları Bağdad bataklıklarının imtiyazının i'tâsı ve mahdum beylerin Şûrâ-yı Devlet'e azalığı ve buna mümasil şerâit-i âdiye ve rezileden ibaret olduğu Ahmed Rıza, Nazım Bey ve saire gibi erbâb-ı namus ve hamiyetin gözü önünde cereyan eden mesâilden bulunmakla ve bunların şehadetleriyle (...) bâhusus Ahmed Celâleddin Paşa'nın tasdiikiyle iki kere iki dört eder gibi sabit bir hakikattir. (...) Mûmâileyhin ahvâl-i mâziyesi unutulabilirdi. Ancak ahvâl-i hâzırası, ahvâl-i sâbıkasını gölgede bırakacak kadar fena bir renk almaktadır.” (Kuran, 1959: 435).

Bu mektupta belirtilen hususlar Prens Sabahattin taraftarlarınca teker teker ele alınıp cevap verilmek yerine toptan reddedilme yoluna gidilmiştir. Bunun tipik örneğini, Jön Türk hareketinin içinde bulunan ve aynı zamanda bu hareketin tarihini yazan Ahmed Bedevi Kuran'da görmek mümkündür. Kuran, bu ifadeleri reddederken der ki: “Ben, şahsen Ahmed Celâleddin Paşa'nın bütün muhaberelelerini birer birer tetkik, bunları ve şifre miftahlarını aynen neşrettim. Bu evrak ve muhabere arasında imtiyaz veya me'muriyete müteallik tek bir kelime yoktur. Bunun aksini iddia eden açıkça yalan söylemiş olur. Bütün varlığını ve rahatını memleketi uğruna feda eden bir münevver vatandaş hakkında böyle iftiralar uydurmak affedilmeyecek derecede büyük bir cinayettir.” (Kuran, 1959: 436-7).

Bir yanda “ne zulümden şikâyet ve ne de milleti vikaye maksadiyle” ülkesini terk eden; öbür yanda “bütün varlığını ve rahatını memleketi uğruna feda eden” Prens Sabahattin ve pederi tanımıyla karşı karşıyayız. Ahmed Celâleddin Paşa ve diğerlerinin şahit gösterilmesi de Kuran tarafından

nedense kale alınmamaktadır. Oysa mektubun yazıldığı tarihte adı anılan kişiler hayatta idiler ve daha uzun yıllar yaşadılar. Hayatta olan ve bilgisine başvurulması mümkün olan kişilerin şahit olarak gösterilmesinin kendi başına değerli bir anlamı olmalıdır. Sıkı bir “Sabahattinci” olan Kuran bunu önemsemediği gibi Ahmed Celâleddin Paşa’nın evrakında da böyle bir bilginin bulunmadığını söyleyerek iddiayı “iftira” diye nitelemektedir.

Ahmed Celâleddin Paşa’nın Damad Mahmud Paşa’yla görüşmesi devlet adına idi. Bu görüşmeler farklı isimlerle, Mahmud Paşa’nın ölümüne kadar devam etmiştir. Bu isimlerden en sık görüşeni Paris Sefiri Salih Münir Paşa’dır. Bütün görüşmelerin kayıtları ve İstanbul’dan verilen talimatlar Devlet Arşivi kayıtları arasında mevcuttur. Ahmed Celâleddin Paşa’ya ait belgelere sahip olduğunu söyleyen Ahmed Bedevi Kuran bu konudaki tüm belgeleri yahut bazı başka belgeleri görmüş olsaydı bu kadar kesin konuşmayacağından eminiz. Devlet Arşivi’ndeki belgelerde karşımıza çıkan bilgilerin Kuran’ı değil Bahaeddin Şakir’i desteklediği, hatta onunla örtüştüğü görülmektedir. Bahaeddin Şakir’in belirttiği “bağdad bataklıklarının imtiyazının i’tâsı ve mahdum beylerin Şûrâ-yı Devlet’e azalığı” meselesi ayrıntılarıyla görüşmelerde masaya yatırılmış konular olarak karşımıza çıkmaktadır. “Buna mümasil” diye bildirilen konular da aynı şekilde birçok belgede yer almaktadır.

Sultan II. Abdülhamid, eniştesi Damad Mahmud Paşa’yı Adliye Nazırlığından azlettikten bir müddet sonra yeni bir görevle Evkaf Nazırlığına getirmek istemiş ama Paşa bu görevi ve daha sonra teklif edilen Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi üyeliğini de kabul etmeyerek “evine çekilip oturmayı” tercih etmişti. Hatta Paşa’nın sonradan ifade ettiğine göre, padişahın ısrarlarına rağmen yeni bir görev kabul etmemesi karşısında Sultan Abdülhamid, “Beni yapayalnız bırakıyorsun. Eğer memleketin idaresinde bir kusurum olursa ve memlekete bir felâket gelirse mes’ulü sensin; çünkü benim itimat ettiğim başka kimse yoktur!” diyerek sorumluluğunu hatırlatmıştı. Buna rağmen devlet işlerinden uzak yaşamaya kararlı olan Mahmud Paşa yıllar sonra Bağdat Demiryolu imtiyaz görüşmeleri başlayınca birden bire lâyhalar yazarak yeniden devlet işleri konusunda devreye girmeye başlamıştır. Kendisi bu girişimini, “Vaktâ ki memleket ahvâlinin günden güne fenalaştığını gördüm, padişahı ikaz için lâyhalar yazıp göndermeye başladım” diye açıklamaktadır. Nitekim Saray tarafından, konuyla daha fazla ilgilenmesinin doğru olmadığı hususunda kendisinin uyarıldığını Mahmud Paşa da belirtmektedir. “Senelerden beri idare işlerinden uzakta bulunduğu için bugünkü ihtiyaçları bilmezler ve

anlamazlar. Onun için yine evlerinde otursunlar ve bir daha benim işime karışmasınlar!” şeklinde bir uyarının vukuu Damad Mahmud Paşa'nın da naklettiği bir husustur. (Kuran, 1959: 256)

2. Neden İngilizler?

Demiryolu projelerine el atmak Osmanlı Devleti açısından önceleri askeri ve ticari ulaşım vasıtası olarak önemsenmişken giderek uluslararası siyasetin de aracı olarak ülkenin ilişkilerini yönetmeye başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid, ülkenin birçok yerinde, büyük malî yükler getirmesine rağmen, demiryolu yapım imtiyazlarını uluslararası siyasette önemli bir denge aracı olarak kullanmıştır. Daha önce Süveyş Kanalı hisselerini elde ederek Mısır'la birlikte bu bölgeyi denetimlerine geçiren İngilizler bu sayede Hindistan yolunu da emniyete almış olmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi koşullar bakımından demiryolu sistemini kuracak durumda değildi. Şartların zorlaması, Osmanlı devlet adamlarını, sermayesini yabancıların sağladığı demiryolu projelerine yönelmek zorunda bırakmıştır. Bu süreçte bölgede demiryolu projelerine ilgi göstermemiş olan İngilizler, Almanların hem Mısır'ı, hem Süveyş Kanalı'nı, hem de Hindistan güzergâhının güvenliğini tehdit edecek bir demiryolu imtiyazı alacağını ortaya çıkması üzerine bölge ile daha yakından ilgilenmeye ve imtiyaz için mücadele vermeye başlamışlardır (Gümüş, 2011: 155, 175),

Bağdat Demiryolu imtiyazı için İngilizlerin, Maymon adlı bir şahıs aracılığıyla önce Sultanzâde Sabahattin ve Lutfullah Beylere; bunlar vasıtasıyla de Damad Mahmud Paşa'ya ulaştıktan sonra (Kuran, 1959: 258) Paşa, resmi bir sıfatı olmamakla birlikte bu konuyla yakından ilgilenmeye başlamıştır. İngilizler teklifleriyle ilgili lâyhaya ilave ettiği bilgilerde Paşa'nın gerekçelerini gayet inandırıcı biçimde serdedilmiş olarak görmek mümkündür.

Paşa, kaleme aldığı “zeyl”de, İngilizlerin Bağdat demiryolu imtiyazını almakla elde edilecek karşılıklı kazanımları sıralarken, Osmanlı Devletiyle İngiltere arasında uzun süreden beri devam eden soğukluğun da bu vesile ile sona ereceğini ve dostane ilişkilerin başlayacağını ifade eder. Almanların imtiyazı elde etmeleri halinde, Osmanlı devletinin zayıf ya da meşgul bir anını kollayarak Anadolu'ya resmen müdahaleye kalkışıp orayı “*bir Alman prensliği hey'etine ifrag ve diğer bir fırsatta dahi kısmen Anadolu'yu bütün bütün Almanya İmparatorluğu'na ilhak fikrinde olduğunu anladıklarından*”

İngilizler bunu şimdiden önlemek istemektedir. Osmanlı Devleti'nin anlamadığı yahut önemsemediği bu niyeti kavrayan İngilizler, Anadolu'yu Almanlara kaptırmak istememekle kendi menfaatleri yanında Osmanlı Devleti'nin de menfaatini korumuş olacaktırlar.

Paşa'ya göre, İngilizlerin Anadolu toprağını istilâ niyetlerinin olmadığı söylenemez. Fakat “*Almanlar Bağdad hatt-ı kebîrinin imtiyazını alır almaz İngilizler kuşkulayıp Basra cihetlerini istilâ etmeyecekler midir? O vakit Rusya da bilmukabele Trabzon havâlisini zapta kalkışmayacak mıdır? Maazallah öyle bir hâl vukû'unda Almanya devleti bu iki devlet-i şedîdü'ş-şekîmeye karşı silah-be-dest olarak müdafaa mı edecek yoksa Girid meselesinde olduğu gibi uzaktan seyirci mi kalacaktır? Elbette seyirci kalacaktır. Her iki halde de Rusya'nın bir tecavüze kalkışması İngilizlerin işine kat'iyen elvermeyeceği için şimdilik sûret-i dostânede Bağdad hatt-ı kebîr imtiyazını elde etmekle iktifa ederek istilâya cür'et etmeyecekleri daha ziyade menfaatlerinin te'mînine muvâfık olduğundan, o halde ber-vech-i bâlâ îrâd olunan İngilizlerin acaba fikr-i istilâları yok mudur sualinin cevabı kendi kendine tezahür etmiş olur. Fakat nâcâr kaldıkları zaman yani Bağdad hatt-ı kebîrinin imtiyazı Almanlara verilip de kendilerine verilmediği zaman işte o vakit İngilizlerde fikr-i istilâ vaktinden evvel uyanacak ve ister istemez Rusya'nın tecavüzüne dahi meydan vermiş olacaktırlar.”*

Son cümle, Bağdat hattı imtiyazının kendilerine verilmediği takdirde İngiltere adına Osmanlı Devleti'ne yöneltilen açık ve çok yönlü bir tehdidi dile getirmektedir. Almanlardan Osmanlı'yı koruyacak bir hareket beklenmediği gibi, İngilizlerin Basra ve diğer Arap coğrafyaları üzerinden yöneltecekleri vaktinden önce bir işgalin yanında kuzeyden Rusların toprak koparma girişiminin önü açılacaktır!

Damad Mahmud Paşa, Almanlar hangi şartlarla imtiyazı almak istiyorlarsa İngilizlerin de aynı şartları “kabule âmâde” olduklarını da ilave ettikten sonra, “*İngilizleri bu meselede memnun etmek Almanları memnun etmekten daha ziyade saltanat-ı seniyyelerince müstelzim-i menfaat*” olacağı hususunda ısrarını tekrarlayarak sözlerini noktalar. (BOA, Y.EE.00084.000039.002.003-4). (Belge No. 1)

Bu başvurudan yirmi gün sonra Mahmud Paşa, İngiliz destekli Macarlı Ernest Rahniçer'in (Rechnitzer) kendisine gönderdiği "sûret-i inşaata dair Nâfi'a Nezâret-i Celîlesi'nce kabul edilmiş olan şartnamenin bir suretini" padişaha sunmaya aracılık ederek işlerin çabuklaştırılmasına çalışmıştır. Çünkü Paşa'ya göre Almanlar, "bir sûret-i hud'akârâne ile işi uzatarak sair tâlipleri usandırıp çekilmelerine bir yol araştırmaktadırlar." (BOA, Y.EE.00084.000042.001.001).

Paşa, Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmemesi konusunda padişah nezdinde elinden gelen girişimleri sonuna kadar kullanmıştır. Bir başka arızasında, Almanların, aceleye getirerek, işi inceden inceye araştırmadan kabul edecek olan mercileri kolaylıkla aldatabilecek "mühîlâne ve hud'akârâne" maddeler serdetmiş olduklarına dikkat çeker. Sözü iyice açarak, "*Hele ortaya sürdükleri sûret-i tesviyenin bilâhare hükûmet-i seniyye için ne derece mazarrat-engiz ve muhrîb olduğunu biraz tedkik edip anlayacak olursak, Almanların bu teşebbüslerinin dolandırıcılıktan az bir farkı olduğu hemen göz önünde tecelli ediverir*" demekten kaçınmaz ve bütün temellendirmesini bu fikir etrafında kanıtlar getirmeye çalışarak örgüleştirebilir: Almanlara ait "*bu iddiaların altında nasıl bir maksad-ı iğfâl mündemiç bulunduğunu söylemeye hacet yok! Şimdiye kadar Almanlar aldıkları imtiyazları böyle lâstiklikli iki üç vecihle te'vil kabul eder karanlık şartlar ve teklifler göstererek hep elde etmişlerdir. İmtiyazları da bir kere elde ettiler mi artık onu bir silah-ı müdhiş gibi hükûmetin tepesinde savurmaya başlıyorlar. Kendilerine karşı taahhüt edilen tekâlif nazarlarında birer hak ve selâhiyet kuvvetini hâizdir; fakat kendi taraflarından ifâsını taahhüt ettikleri vazifenin asla ehemmiyeti görülüyor*" diyerek Almanların çıkaracakları işten fayda görülmeceğinin altını bir kere daha çizer.

Paşa'nın gösterdiği alternatif şüphesiz ki yine İngilizlerin teklifi olacaktı. Paşa'ya göre, "*Halbuki varidât-ı hâzıra-i hükûmeti hiçbir suretle taahhüt altına sokmayan ve ileride hükûmeti müstefid edecek terakkiyât-ı vâsi 'a-yı dâhiliyeyi va'd ve te'min eden Rahniçer lâyiha-i istid'âiyesinde her bir madde muvazzah ve mantıkîdir. Emniyet-i müteakabile esasına mübtenîdir.*" (BOA, Y.EE.00084.000043.003.1-2-3).

Damad Mahmud Paşa'nın üzerinde önemle durduğu konulardan biri de devletler arasında serbest ticaret kanallarının açılmasıdır. Osmanlı Devleti için epeyce bir zamandan beri tehlikeli bir unsur haline gelen İngiltere

devletin Osmanlı toprakları üzerindeki ihtiraslı emellerini azaltmanın ve ötelemenin önemli bir vasıtası serbest ticaret kapılarını açmayı sözde bırakmayıp uygulamada açıkça göstermek olacaktır. Açık bir İngiliz taraflısı olan Paşa'nın bu pozisyonunu saklamaya gerek duymadığı bir gerçektir; ancak İngiliz politikasını tercihindeki gerekçesini İngiltere'nin topraklarımız üzerindeki emellerini önlemenin tek yolu olduğu tezine dayandırması da ilginç bir yorum olarak karşımıza çıkmaktadır. Paşa, dönemin siyasi hareketliliğini ince bir şekilde serimleyerek görüşünü tarihsel bir temele oturtmaya çalışır:

“İngilizler Mısır işini istedikleri vecihle hallettikten sonra buhranlı meseleler ve Arabistan’ca arbedeler vücuda getirselere gerektir. Zira Fransızların bugünkü günde İngiltere’ye ve müttefiklerine karşı bir hükmü olmadığından İngilizlerin o taraftan hiç muhteriz olmayarak Ceziretülarap’ta sâhilen cârî olan tasallutları Basra Körfezi’nden Bağdad’a kadar şiddetlenip Bahr-ı Sefîd’de bir sedd-i sedîd olan Girit ceziresini dahi âmâl-i ahâli perdesi altında temellüke sarf-ı mesâ’i edecekleri ve Avusturya’nın Rumeli’ce olan âmâlini mürevviç olacakları akvâ-yı melhûzâtıdır. Hatta bir aralık Maraş taraflarında kâin Âhû Dağları’ndan ötesini Rusya’ya bırakmak ve onun berisindeki bilâda kendileri vâris olmak velhâsil Anadolu’yu Rusya ile mukaseme etmek derecesine kadar bir takım niyyât-ı mühlikede bulduklarına dair yine kendi lisanlarından çıkan sözler melhûzât-ı ma’rûzayı müeyyiddir.”

Bu tıkanıklığı aşmanın çareleri araştırılırken her şeyden önce “İngilizlerin tashîh-i efkârına gayret” etmenin lüzumuna inanarak bunun ne yolda mümkün olabileceği tartışılır:

“Bu vecihle çehre-i mahûfu görülmeye başlayan heyûlâ-yı istikbâle pençe-i müdafaa hazırlamak için bu aralık müvâzene-i siyâsiyât ile meşgul görünen bazı zatlar; “İngiltere devleti mukaddemâ Şark’ta te’min-i menâfi’ine hey’et-i Osmaniye’nin vücudunu vasıta ittihaz etmiş iken şu son zamanlarda bu fikirden geçip hey’et-i Osmaniye’nin gayrı vesâitle dahi Şark’ça İngiliz menâfi’ini taht-ı te’minde tutmaya yol arıyor. O cihetle Devlet-i Aliyye’nin hâli gittikçe ağırlaşıyor; Londra’ca bir vesâtet-i mahsûsa ile İngilizlerin tashîh-i efkârına gayret olunarak o sırada bir ittifak dairesine girişilmekle def’-i mazarrat-ı müstakbelenin imkânı vardır” diyorlar. Ama devletlerce akd-i ittifak mutlaka bir ivaz-ı mütekebilî olageldiğinden farzâ Londra’da tashîh-i niyyât için bazı teşebbüsât ile teklîf-i ittifak etmemiz lâzım gelse Gladstone kabinesi

elbette şu müracaatımıza mukabil bir takım şurût dermeyân eder ki onların icrâsiyle Devlet-i Aliyye kendiliğinden İngiltere mahkûmiyeti tahtına girerek istiklâlîni muhafazadan âciz kalır.”

Devletlerarası ilişkilerde “istenilen bir şeye karşı bir şey verme” şeklinde özetlenen anlayış bu yolda da karşılaşılabilecek olağan bir çözüm yöntemi olacaktır. Damad Mahmud Paşa’ya göre, Osmanlı Devleti adına, İngiliz saldırganlığını nötralize etmenin yolu, onlara ticari kolaylık sağlamaktan geçmektedir. Padişaha bu konuda sunduğu teklif üç maddeden ibarettir: “Müstakimen gidilecek yol Devlet-i Aliyye’nin evvelâ âmâl-i harîsâneyi müdafaa edecek noktalara bir kat daha ehemmiyet vermesi, sâniyen aşağıda arz ve izah olunacak icraatı bilâ-îfâte-i vakt fi’le getirmesi, sâlisen ecânibin menâfi’-i ticâriyesine âsâr-ı teshîl göstermesi tarikidir.”

Çünkü “menâfi’-i ticâriyenin teshîli hem ecânibce tahfîf-i gayz u adâvete ve hem tebe’a-i Osmaniye’ce tevessü’-i menâbi’-i servete medar olacağından bu esasların dahi Ticaret ve Naft’a Nezaretleri cânibinden müteferri’âtı kararlaştırılarak mevki’-i icrâya getirilmesi lâzimedendir. Zikrolunan icrâat-ı müsta’celenin Bâbiâli’ce âsârı izhar edildikçe (...) buhrân-ı müstakbel külliyyen bertaraf olmasa bile kolaylıkla meydana gelemeyip hayli zaman kazanılmış olur. Ve Avrupa’ca Devlet-i Aliyye’nin hak ve menfaatini vikâye yolunda müttefik zuhuruna yol açılmış bulunur.” (BOA, Y.EE.084.052.01.1-2-3-4).

Daha sonra Paşa’nın oğlu Sabahattin Bey tarafından ayrıntılarıyla dile getirilecek olan teşebbüs ve ticaret serbestisi tezlerinin evveliyâtını Mahmud Paşa tarafından kaleme alınan lâyihalarda görmek mümkündür.

3. Yurt Dışına Kaçış

Damad Mahmud Paşa’nın İngilizlerin politikasını tercih ve terviç etmiş olduğu dış dünya tarafından da yakından bilinen ve dış basın tarafından yapılan neşriyatta yer verilen bir husustur. Mahmud Paşa’nın yurt dışına kaçtığı günlerde, Brüksel’de neşrolunan İndependans Blaj gazetesinin 24 Aralık 1899 tarihli nüshasında, “Mahmud Paşa ahîren Konya–Basra demiryolu hakkında Deutsche Banka’nın tasavvuruna Rahnizer’in teklif eylediği İngiliz sûret-i tertibinin rüçhaniyetine kani’ olduğu” belirtildikten sonra bu nokta irdelenmeye devam edilirken onun ileri derecede “İngiliz muhibbi” olduğuna ve bu yönde Saray’a yaptığı baskıların sabrı taşırdığına ilişkin bilgilere yer veriliyordu:

“Mahmud Paşa be-gâyet İngiliz muhibbi olup Devlet-i Osmaniye'nin muhafazasında henüz alâkadâr bulunan İngiltere hükûmetine Osmanlı politikasının daima tevcihi taraftarlığını iltizam etmiş ve Almanya Rusya ile mu'ânakada bulunduğu zamandan beri âtiyen Almanya'ya emniyet etmemekte bulunmuş idi. Bu Damad Rahnizer'in lâyihasını kabul ile atebe-i ulyâ-yı cenâb-ı mülûkâneye arz ve takdim etmiş ve bu münasebetle birçok arzularla zât-ı hazret-i padişâhîyi tasdî' etmiş olmalıdır ki Serkâtib-i hazret-i şehriyârî Tahsin Bey vasıtasıyla, bu işle meşgul olmaması tebliğ edilmiştir.”

İmtiyaz görüşmelerini yakından takip etmek için İstanbul'a gelen Rahniçer, Almanların imtiyazı alacaklarının anlaşılması üzerine, umduğunu bulamayıp ertesi gün Avrupa'ya dönmüştü. Blaj gazetesi bu dönüş tarihine dikkat çekerken Damad Paşa'nın Avrupa'ya gidişini bununla ilişkilendirmekle önemli bir detayı yakalamış olmaktadır:

“Almanlar bütün Avrupa gazetelerinin bahseyledikleri şerâitin kabulünü mutazammın irâde-i seniyyeyi istihsal etmişler ve İngilizler muvaffak olamamışlar idi. O vakit hâdisât-ı menfînin Derse'âdet'de huzurunu icap ettirdiği Mösyö Rahnizer Derse'âdet'e gelmiş ve ertesi Perşembe günü birden bire Avrupa'ya gitmiştir. Kânûnievelin on dördüncü Perşembe günü Çamlıca'da ikametgâhında bulunan Mahmud Paşa, Haydarpaşa'dan ilk trene râkip olarak Pendik'e gitmiştir. Orada prensler gazla müteharrik küçük istimbotla vaktin be-gâyet erken olmasına rağmen gezmeye çıkmak üzere bekliyorlar idi (...) Rivayet olduğuna göre Marmara Denizi'nde istimbotu beklemekte olan bir İngiliz vapuruna râkip olmuşlar ve Londra'ya müteveccihen hareket etmişlerdir.”

Gazetenin üzerinde durduğu önemli bir ayrıntı da Paşa'nın, mahdumlarını alarak yurt dışına gitme nedeni üzerine yürüttüğü yorumdur. Avrupa'ya firar eden Paşa ve mahdumlarının “her birinin mevki-i zâtîsi cihetiyle hoşnutsuzlukları ihtimali mevcut olmadığı” herkesçe bilinen bir gerçektir. Mahmud Paşa, “memleketi terke mecbur olduğuna” dair bir tezkere bırakmış ise de hoşnutsuzluğunun sebebi bilinmemektedir. Akla gelen ihtimale göre, “birçok fedakârlıklar etmiş olan İngiliz Hey'et-i Mâliyesi bir telâfiye hakkı bulunduğunu zannylediğinden Anadolu'da diğer bir demiryolu imtiyazı almak üzere Damad-ı Hazret-i Şehriyârî ile mahdumlarının memâlik-i ecnebiyede bulunmalarından istifade edecektir. Mahmud Paşa, fikren pek serbest olduğu cihetle firka-i muhâlifenin başına geçip” mücadeleyi şiddetlendireceği beklenebilir (BOA, Y.PRK.TKM..00016.00035.001-002).

Nitekim Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın 15 Aralık 1315 tarihli bir yazısında belirtmiş olduğu husus yukarıdaki değerlendirmeye örtüşmektedir. Hariciye Nazırı Paşa, "Bu akşam Almanya sefiri nezd-i übeydâneme gelerek Mahmud Paşa kullarının bağteten Avrupa'ya gitmesi Rahniçer nâm şahsın iğfalâtından ileri geldiğini" ifade ettiğini nakletmektedir (BOA, Y..PRK. HR...00028.00033.001.001).

4. Görüşmeler ve Pazarlıklar

Mahmud Paşa ve oğullarının Paris'e gitmesi üzerine onlarla görüşen Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın İstanbul'a çektiği 24 Aralık 1899 tarihli tafsilatlı telgrafıyla Mahmud Paşa'nın Avrupa'daki ilk günlerine ve o günlerdeki düşünce ve taleplerine ait önemli gözlemler edinilir. Münir Paşa'nın, Damad Mahmud Paşa'ya, İstanbul'a dönmesi hususunda yaptığı telkine Paşa'nın gösterdiği red gerekçeleri arasında, "bir de Sultan Efendi hazretlerinin kırk beş bin lira kadar borcu" ile ilgili ifadeler dikkati çeker. Seniha Sultan'ın "kırk beş bin lira kadar borcu terâküm ettiğinden düyûnâtın tesviyesi için ibtida Sultan Efendi hazretlerinin kendisine haber vermeksizin ve ba'dehü muayyen bir zaman tahtında istediği şimendifer imtiyazının Almanyalıların şerâitinden daha nâfi' olduğu halde verilmemesi" Damad Mahmud Paşa tarafından Padişah'a muhalefetine sebepleri arasında sayılmış bir maddedir.

Yine bu görüşme sırasında "mahdum beyleri İngiltere Kraliçesi hazretlerinin maiyetine, bazı prensler gibi yaver ve kurena sıfatıyla vermeye" niyetli olduğunu ifade eden Mahmud Paşa, aynı zamanda "İstanbul'daki emlâki sigostro edilecek olursa İngiltere devletinin kendisine tahsis edeceği maaşı almaya ve onunla geçinmeye (...) ve bir an evvel İngiltere'ye azîmete karar verdiğini" belirtmiştir. Paşa'nın ifade etmiş olduğu bu son niyeti karşısında Münir Paşa, "(...) bir devlet-i ecnebiye parasıyla yaşamak iddiasını hazmedemeyip bilâhare zehir gibi kendisine tesir edeceği" mukabelesiyle Paşa'yı açıkça takbih edici bir dil kullanmıştır.

Görüşmenin ilerleyen dakikalarında Mahmud Paşa'nın nispeten yumuşadığını belirten Münir Paşa, nihayet Mahmud Paşa'nın İstanbul'a dönmek için ileri sürdüğü bazı şartları olduğunu öğrenir. Mahmud Paşa cevaben, "İstanbul'a giderim; fakat bazı şerâitim var. Onların tamamen ve ale'd-devâm icrâ kılınacağına dair kanaat hâsıl edeceğim yolunda te'minât-ı kâfiye isterim. Şerâitimin başlıcaları şunlardır: Yani nefis ve zâtıma hiçbir suretle ta'riz

vuku bulmamalıdır. Yaz ve kış İstanbul'da Boğaziçi'nde ve sâir civarda araba ile ve küçük vapurla ve her nasıl istersem gezmeliyim; arkamdan hafiyeye me'murları gelmemeli. Mâbeyn-i hümayûn me'murları ve sâir taraftan muamele-i tevkiriyyede kusur edilmemeli ve sû-i nazar-ı şâhâneye düçar olmamalıyım” dedi. Ve bunlardan başka daha birkaç teklifi varsa da onları bugün daha pek kararlaştırmadığını ve bâhusus te'minat bahsi kendisince mühim ve esaslı bir nokta idüğünü ve bunları da bir iki gün içinde düşünüp bendenize ifade edeceğini va'd eyledi.

“Ba'dehü te'minat bahsini tekrar açarak bugün dermeyân etmeyi ve daha edeceği şerâitin tamamen icrâsı için i'tâ olunacak te'minat İngiltere devleti tarafından tasdik olunursa kanaat hâsıl edileceğini ve İstanbul'a avdet edeceğini ve mesela Fransa'nın ve Almanya'nın tasdikini kabul etmeyeceğini anlattı. Paşa'nın bu sözlerini de dinledikten sonra, 'Bu İngiltere tasdikini acaip ve yakışsız bir şey görüyorum; bundan vazgeçseniz münasip olur. Bir kere daha lâyıkıyla mütâla'a-i keyfiyet buyursanız!'” cevabıyla mukabele eden Münir Paşa görüşmeye böylece nihayet veriyor (BOA, Y..PRK. EŞA..00034.00063.001.001-3-5-7). (Belge No. 2)

Bundan sonra pazarlıklar bu şartlar üzerinden sürüp gidecektir. İstanbul'un bu şartlara itiraz etmeyerek konuşmaya açık olduğu; fakat önce Damad Mahmud Paşa'nın, mahdumlarıyla birlikte İstanbul'a dönmesi gerektiği hususunda ısrarı söz konusudur. Aksi takdirde Mahmud Paşa'nın dışarıdan şartlar öne sürerek bunların kabulünü istemesinin bir şantaj algısı doğuracağı ve bunun da devlet adamı tavrına yakışmayacağı bildiriliyor.

Münir Paşa imzasıyla Paris'ten İstanbul'a gönderilen 29 Aralık 1899 tarihli yazıda, Damad Mahmud Paşa'nın şartları üzerindeki görüş alışverişinin biraz daha netlik kazanmaya başladığı görülmektedir. Münir Paşa, "*Mahmud Paşa ile görüşüp ferman buyurulan tebligatı icâbı vechile biletraf tefhîm eyledim. Kendi ve mahdumlarının maaşı hakkındaki irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhiyi hüsn-i telâkki ederek maaşât-ı mezkûrenin ta'yîn-i mikdarını ve müşârünileyhimânın birer me'muriyet-i münâsibe ile taltiflerini doğrudan doğruya tensîb-i âlî-i şâhâneye bıraktığından; masârif-i vâkı'asının ve harcırâhının tesviyesi için dahi ihsân-ı şâhâneye nâiliyeti ümidinde bulunduğunu beyan eyledi*" diyerek şartların iki taraf açısından neredeyse sorunsuz bir şekilde anlaşma zemini bulduğunu ifade ederek ayrıntılara doğru meseleyi açmaya çalışıyor. Yukarıda değinilen "şantaj" algısı endişesi, Mahmud Paşa'yı "önce dönme"ye zorlayan önemli bir taktik gerekçe olarak İstanbul'un görüşme masasına koyduğu güçlü bir koz olmaya devam edecektir:

"Maamafih âcizleri dahi ihtâr-ı hâlisâne olarak kendisine Avrupa'da iken bir imtiyaz ihsan buyurulsa bile kabul etmemesi iktizâ edeceğini ve çünkü ol vakit herkesin kendisine şantajcı nazariyle bakacağını ve bu[nu] ise kibarlığa ve Damad Paşalığa yakıştıramayacağını ve fakat bir kere İstanbul'a avdet ettikten sonra eltâf-ı padişâhiye hadd ü nihayet olmadığından rızâ-cûyâne hareketi mücib-i mahzûziyet-i seniyye olarak kariha-yı ilhâm-ı sahbiyye-i cenâb-ı şehriyârîden öyle bir ihsan ve âtifete mazhar olsa buna kimesnenin bir diyeceği olmayıp ve şantaj nazariyle bakılamayıp şan ve haysiyeti dahi halel-pezîr olamayacağını ityân eyledim. Kendisi de şu mülâhazât-ı rast-güyâneme itiraz edemedi. Ve mamafih tekrâren, 'Bir düşüneyim ve mahdumlarım mâbeyninde falan müzâkere edeyim' dedi".

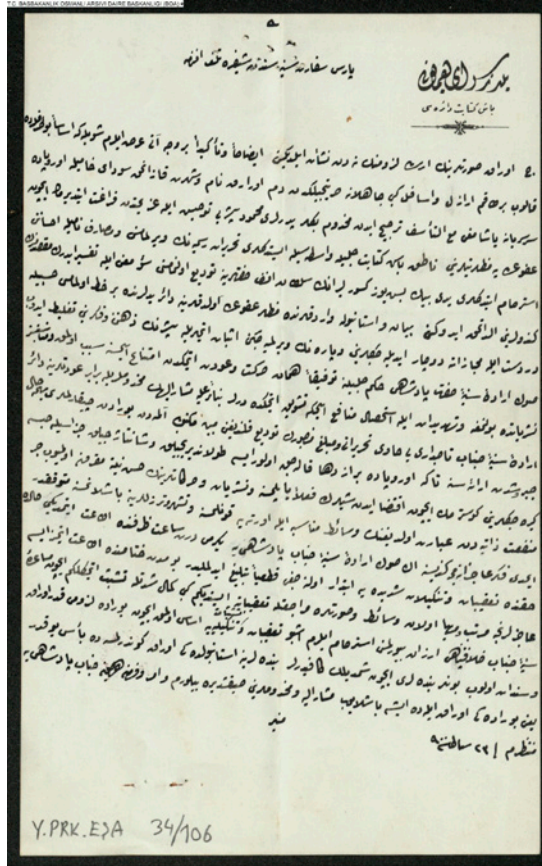
Mahmud Paşa'nın ileri sürdüğü bir endişe de mahdumlarının muvafakatini alabilmektir. Münir Paşa'nın bu hususta naklettiği cümleler imtiyaz meselesinin Paşa'nın tek başına aldığı bir karar olmadığı, mahdumların bu konuda Paşa'yı yakın markaja almış olduklarını göstermektedir.

“*Mahdum beyleri ilzam etmek kendisince muktezâ idüğünü ve onun için kendileriyle bu imtiyaz maddesini müzâkereye lüzum gördüğünü ve çünkü onları ikna etmeyecek olursa itaatsizlik ederek ve kendisinden ayrılarak yalnız başlarına Avrupa’da kalmalarından ve bir takım neşriyat ve harekâta tasaddî etmelerinden ihtiraz eylediğini*” açıkça ifade eden Mahmud Paşa, imtiyaz talebini değil geri çekmek, İstanbul’a döndükten sonra talep etmek konusunda bile mahdumların kendisine muvafakat etmeyecekleri imasını verirken aynı zamanda ayrı bir tehditle karşılık vermektedir: Kendisine imtiyaz verilmediği takdirde mesele kendisini açacak ve mahdum efendiler Avrupa’da “bir takım neşriyat ve harekâta” yelteneceklerdi! (BOA, Y..PRK. EŞA..00034.00068.002.001-3).

Paris Sefiri Münir Paşa’nın, bu telgraftan iki ay kadar sonra, 23 Şubat 1900 tarihli telgrafla bildirmiş olduğuna göre mahdum prenslerin tutumu Damad Paşa’yı bir tür rehin almış vaziyettedir:

“*Mahdum beyler, pederleri Mahmud Paşa’yı tevhiş ile azîmetten feragat ettirmek için afv-ı âliye mazhariyetlerini nâtik Başkitâbet-i Celîle vasıtasıyla istedikleri tahrîrât-ı resmiyenin verilmemesini ve masârif nâmiyle ihsânını istirham ettikleri yedi bin beş yüz küsur liranın Sultan Efendi hazretlerine tevdi olunmamasını sû-i ma’na ile tefsir ederek maksadımızın kendilerini aldatmak idüğünü beyan ve İstanbul’da vardıklarında mazhar-ı afv-ı âli olduklarına dair yedlerinde bir hat olmaması hasebiyle derdest ile mücâzâta düçar edileceklerini ve paranın verilmeyeceğini ispat etmeleriyle Paşa’nın zihnini ve fikrini tağlît edip son irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhî hükm-i celîline tevfikân hemen hareket ve avdet etmekten imtina eylesine sebep olmak ve münasebetsiz neşriyatta bulunmaya ve tehdidât ile istihsâl-i menâfi’ eylemeye teşvik etmektedirler.”*

Damad Mahmud Paşa’nın İstanbul’a dönmesi yönünde anlaşma ihtimalinin bizzat “Paşa’nın zihnini ve fikrini tağlît” eden mahdum beyler Sabahattin ve Lutfullah tarafından sabote edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Mahdum Beyler tarafından ileri sürülen iki nedenden biri, affedildiklerine dair “istedikleri tahrîrât-ı resmiyenin verilmemiş”, diğeri ise “masârif nâmiyle ihsânını istirham ettikleri yedi bin beş yüz küsur liranın ödenmemiş” olmasıydı (BOA, Y..PRK.EŞA..00034.00106.001.001). (Belge No. 4)

Sağlık durumu gitgide bozulan ve nihayet ağırlaşacak olan Mahmud Paşa mali durumunun da bozularak borç para ile Avrupa’da daha fazla tutunamayacağını anlayarak uygun şartlarla İstanbul’a dönmeyi yollarını aramaya başlamış görüldüğü halde mahdum beylerin buna engel oldukları, yıllar sonra Prens Sabahattin’in yazmış olduğu bir mektuptan da öğrenilmektedir. Sabahattin Bey’in Ahmed Bedevi Kuran’a yazdığı 17 Şubat 1946 tarihli uzun mektuptaki şu satırlar konuyu yeterince anlatmaktadır:

“Eğer, babamın son demlerinde bulunduğu bir zamanda, Salih Bey’in hakikaten vicdanlı ve tam tamına feragatkâr bir telgraflı sayesinde, Briksel’e tam vaktinde yetişip, Saray’ın Salih Münir Paşa vasıtasıyla kurduğu tuzağa düşmesine mani olamasaydım, [Mizancı] Murad Bey’e yapılan muameleye o da maruz kalacaktı. Bu dünyada karşılaştığımız azaplardan biri de o Briksel seyahati olmuştu. Odasına girdiğim zaman karşılaştığım manzarayı görseydiniz!.. Çoktan beri tutulduğu alböminöri hastalığıyla yüzü tulum gibi

şışmış, gözbebekleri âdetâ kaybolmuş, yalnız akı kalmıştı. Beni gördüğü zaman, 'artık her şey bitti!' demişti. İstanbul'da başka evlatları da var ve ölmeden evvel onların da birer kere yüzlerini görmek istemesi tabii idi. Bu manzara karşısında nutkum tutuldu. Fakat ilk hamlede sözle ifade edemediğimi, son derece istirhamkâr bir lisan-ı hâlle ifade edebildim. Neticede babam son istirhamımı da kabul etti. Ve birkaç hafta sonra, sözüne sadık kalarak, Brüksel'de teslîm-i ruh etti." (Kuran, 1959: 883).

Sabahattin ve Lutfullah Beylerin baştan beri İstanbul'a dönmeme konusunda pederlerine ters düşme pahasına kararlı oldukları gözlenmekteydi. Mısır'da buldukları sırada Hidiv'den yardım ümitleri kalmadığı ve parasızlıkla karşı karşıya kaldıkları günlerde Hidiv'in, İstanbul'a dönmelerinden başka çareleri olmadığını münasip lisanlarla kendilerine belirtmiş olmasına rağmen mahdumlar bu fikre iltifat etmemekte ısrarlarını göstermişlerdir. Mahmud Paşa'nın "karîben İstanbul'a avdet etmek üzere" olduğu bildirilmekle birlikte bu dönüş, çocuklarının muhalefeti yüzünden bir türlü gerçekleşmeyecektir. Ali Kemal Bey'in o günlerdeki vaziyeti bildiren mektubunda (2 Mayıs 1901), Paşa'nın işinin fenalaştığı; çünkü Hidiv'in "İstanbul'a avdetlerini teklif ettiğini, gitmezlerse paralarını keseceğini zımnen bildirmesine rağmen çocukların 'avdet etmeyiz' diye kıyameti kopardıklarını" yazmaktadır (Kuran, 1959: 300).

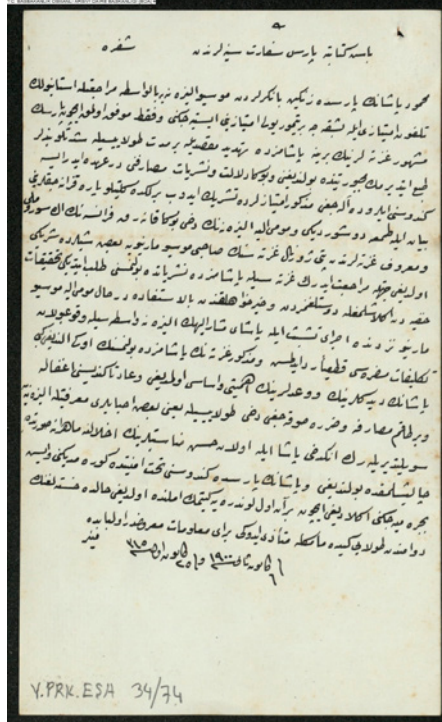
İmza yerinde şifre rakamları olan, fakat ileri gelen Jön Türklerden biri tarafından yazıldığı belli olan bir mektupta, Mahmud Paşa'nın, Padişahın vaadlerine kanıp İstanbul'a dönmesi durumunda Paşa'nın haysiyetine hâlel getireceği ifade edildikten sonra, "Yıldız'ı hercümerc edecek derecede müessir tedâbir ve harekâta bulunmak üzere isem de, Mahmud Paşa'nın kararsızlığı tasavvurâtımı alt üst ediyor. Bu bâbda kat'iyen avdet etmeyeceklerine dair verecekleri te'minât-ı hamiyetperverîlerine muntazırım" sözünden (Kuran, 1959: 898) anlaşılan da Paşa'nın dönebileceğine, hatta dönmek üzere olduğuna dair her mahfilde bir kanaatin mevcudiyetidir.

Mahmud Paşa bir taraftan İstanbul ile pazarlığını sürdürürken öte yandan yeni imtiyaz projeleri üretmekten geri kalmıyordu. Ola ki ileri sürdüğü talepler bir bahaneyle geri çevrilecek olursa alternatif projeleri devreye sokmak suretiyle işin peşini bırakmamaya kararlı görünüyordu. Ayrıca yeni proje ortaklarını seçerken de çok hesaplı ve dikkatli olduğu seçtiği ortakların stratejik konumundan anlaşılmaktadır.

Münir Paşa'nın Paris'den gönderdiği 6 Ocak 1900 tarihli şifreli telgrafta Paşa'nın böyle bir girişimi hakkında bilgi verilmektedir:

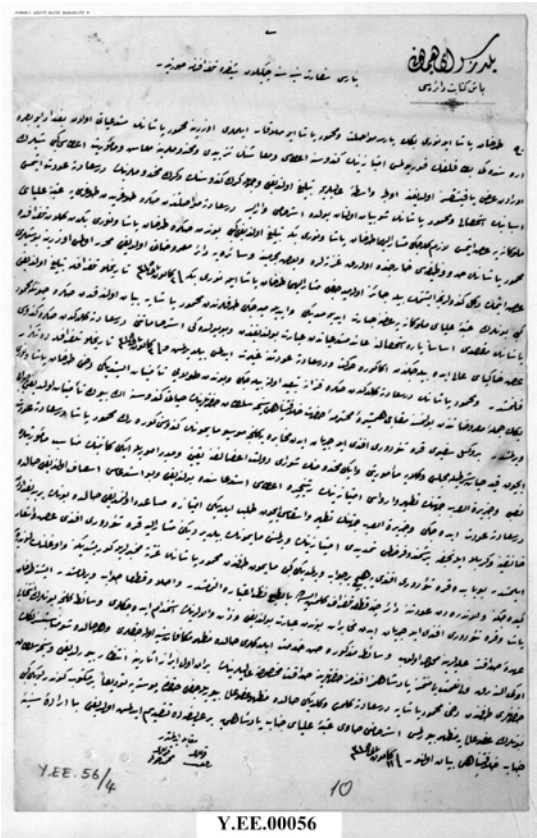
“Mahmud Paşa'nın Paris'de zengin bankerlerden Mösyö Elizene'ye bilvâsıta müracaatla İstanbul'un telefon imtiyazı ile başkaca bir demiryolu imtiyazını isteyeceğini ve fakat muvaffak olmak için Paris'in meşhur gazetelerinin birine Paşa'mız da tehdit maksadiyle bir müddet dolayısıyla şiddetli bendler tab' ettirmek mecburiyetinde bulunduğunu ve buna delâlet ve neşriyat masârifini deruhde eder ise kendisini ileride alacağı mezkûr imtiyazlarda teşrik edip birlikte külliyetli para kazanacaklarını beyan ile tama'a düşürdüğü ve mûmâileyh Elizene'nin dahi buna kanarak Fransa'nın en süürümlü ve ma'ruף gazetelerinden Petit Journal gazetesinin sahibi Mösyö Marinyo'ya bazı şeylerde şeriki olduğu cihetle müracaat ederek gazetesıyla Paşa'mızın neşriyatta bulunmasını talep ettiği tahkikat-ı hafiyyeden anlaşılmağa ...”.

Bu girişim, Paris Osmanlı Sefareti'nin el koymasıyla gerçekleşemeyecek; Mahmud Paşa da Paris'de kendisine iş yaptırılmayacağını anlayarak Londra'ya bir an önce gitme konusunda kararını kesinleştirecektir (BOA, Y..PRK.EŞA..00034.00074.001.001). (Belge No. 5)

Bu durumda Prens Beylerin avdet etmemekte ısrarları idealist bir hürriyet mücadelesi nedeninden ziyade kendilerine verilecek görevin –diğer taleplerle birlikte- garanti edilememiş olmasına bağlı bir görünüm vermektedir.

Damad Mahmud Paşa, Derseâdet’e geldikten sonra Fizan’a sürüleceği endişesini taşımakta ve bundan dolayı te’minat istemekteydi. Ayrıca Brüksel Sefiri Kara Todori Efendi ile cereyan eden görüşmelerinde Mösyö Maymon’un, “Mahmud Paşa Derseâdet’e avdet için kayd-ı hayat şartıyla Meclis-i Vükelâ’ya me’muriyeti ve iki mahdumunun Şûrâ-yı Devlet Azalığına ta’yini ve müdür-i umûruyla iki kâtibinin münasip me’muriyetlere nasbı ve Cezîretülarap cihetinin tathir ve iskâsı için talep eylediği imtiyaza müsaade olunmadığı halde bunun yerine Bağdad’dan Hanikin’e ve Kerbela ile Necef’e bir şimendifer hattı temdidî imtiyazının verilmesini” talep ettiğini bildirmiştir (BOA, Y.EE.56.004.10.1). (Belge No. 7)

Görüldüğü üzere, Mahmud Paşa'nın ileri sürdüğü talepler ve bu talepler üzerindeki pazarlıklar 1900 yılının Ocak ayına kadar ortaya konarak gündemin merkezine oturmuştur. Kuran'ın, Ahmed Celâleddin Paşa'nın bu konuda bir ifade bildirmemiş olduğuna dair ileri sürdüğü görüşe gelince, Ahmed Celâleddin Paşa 25 Nisan 1900 tarihinde Cenevre'ye geldiğinde pazarlık konusu tekemmül etmiş olup Mahmud Paşa'nın İstanbul'a dönmesinden önce mi sonra mı bu taleplerin resmiyet kazanması konusu tartışılmaktaydı. Asıl mesele halledilmiş olup usul üzerinde duruluyordu. Bu yüzden Ahmed Celâleddin Paşa'nın yazışmalarında imtiyaz maddesiyle ve diğer şartlarla ilgili konuların yer almamış olması yadırganacak bir durum değildir. Kaldı ki Ahmed Celâleddin Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği telgraflarda anlaşmayla ilgili protokole ilişkin birden fazla yerde atıflar vardır. 15 Mayıs 1900 tarihli İstanbul'a gönderdiği telgrafta, "*Mahmud Paşa tarafından imzası tahtında olarak atebe-i ulyâya yazdırmak teşebbüsünde bulunduğum isti'tafnâmeyi almak üzere bugün yeniden nezdine gittim. Tanzim olunan müsveddeyi yeniden bir daha gözden geçirdikten sonra yarın vereceğini beyan etti. (...) Esnâ-yı ziyaretimde bu sabah Paris'e muvasalat etmiş olan Salih Bey'i de orada gördüm. Mîr-i mûmâileyh, (...) telâkki ettiği irâdât-ı seniyye-i mülûkâneyi Mahmud Paşa'ya tebliğ ettiğini âcizlerine beyan eyledi*" gibi ifadelerinden (BOA, Y..PRK.AZJ..00040.00046.001.001), Ahmed Celâleddin Paşa'nın görüşmelerdeki teklif ve taleplere vakıf olduğu ve kendisinden önce başlayan pazarlık sürecinin hâlâ devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Mahmud Paşa'nın İngiltere'ye gitme ısrarını, ilk katarla gelecek olan Salih Bey'le görüşmesinde yarar olacağını söyleyerek erteletmiş; Paşa'yı ve çocuklarını bir müddet daha Paris'te kalmaya ikna etmişti (BOA, Y..PRK.AZJ..00040.00042.001.001). Böylece Mahmud Paşa'yı, taleplerini İstanbul'a dönüştürten sonraya erteletmeye ikna girişiminde bir kez daha bulunmuş olacaktı.

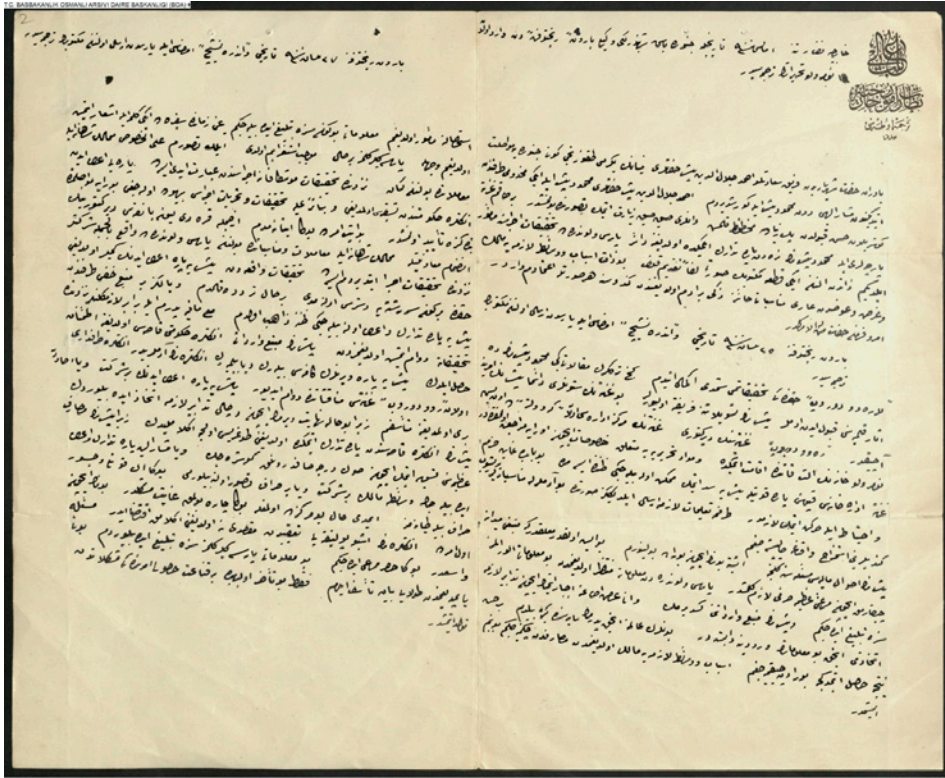
Zaten Ahmed Celâleddin Paşa, Brüksel'e ulaşır ulaşmaz aldığı taktikle Mahmud Paşa'nın İstanbul'a avdeti reddetmesini önlemiş ve "müzâkereler devam ettikçe neşriyattan sarf-ı nazar etmeleri" hususunda kendisinden taahhüt almıştı. Demek ki müzâkereler devam ediyordu. Ayrıca "İki günden beri bir derece daha ileri gidilerek, Derse'âdet'e avdet edebileceği dahi itiraf ettirilerek, mesele bunun suver-i icrâiyesince serd edeceği ma'ruzâtının müzâkeresinde kalmıştı" (BOA, Y..PRK.AZJ..00040.00040.001.001).

5. Para Kaynağı

Mahmud Paşa'nın mali olarak sıkıştığı ve destek aradığı bilinirken, aldığı desteğin kaynağı İstanbul tarafından merak edilmekteydi. Avrupa'daki ilişkileri ve bağlantıları içinde hangi kanaldan destek gördüğü bilirse oradan engelleme yapmaya çalışılıp Paşa mali yönden sıkıştırılarak dönmeye mecbur bırakılabılırdi. Cenevre Başşehbenderliği Vekili Baron Richthofen bu konuyu araştırmaya memur edilmişti. Baron'un Hariciye Nezaretine yazdığı 1 Mayıs 1900 tarihli tahriratta bu yöndeki girişimler özetlenerek elde edilen sonuç arzedilmiştir. Bu konunun araştırılmasına, "esbâb ve vesâit-i lâzimeye mâlik ve garaz ve ıvazdan ârfi münasebâtı hâiz zeki bir adam" görevlendirilmişti. Görevlendirilen kişi, Baron Richthofen'e yazdığı 25 Nisan 1900 tarihli mektupta hâlâ kaynağın tespit edilemediğini; ancak 27 Nisan tarihli mektubunda konunun vuzuha kavuştuğunu bildirmiştir. Konuyu araştıran Andre Nesiç'in açıklamasının yer aldığı bu uzun mektup şöyledir:

"İstihâsline me'mur olduğum malumatı bugün size tebliğ edebileceğim. Aynı zamanda şifrede iki kelime ile iş'âr etmiş olduğum vecihle Paris'e gelir gelmez bir hâl mücib-i istiğrâbım oldu. İlk tasavvurum ale'l-husus memâlik-i şâhâne ile muamelâtta bulunan kesân nezdinde tahkikât-ı müşikâfâne icrâsından ibaret idiye de parayı i'tâ eden İngiltere hükümetinden başkası olmadığı ve binâenaleyh tahkikat ve taharriyât icrâsı beyhude olacağı buraya muvâsalatımda bendenize te'yid olmuştur. Bidâyet-i emirde buna inanmadım. Ezcümle kredi Lion Bankası direktörünün inzimâm-ı muavenetiyle memâlik-i şâhâne ile muâmelât ve münasebâtta bulunan Paris ve Londra'da vâki' bilcümle şirketler nezdinde tahkikat icrâ ettirdim ise de tahkikat-ı vâki' adan Paşa'ya para i'tâ edenin kimler olduğu hakkında bir gûna serriştaye dest-res olunamadı. Bir hâl-i tereddüde kaldım. Ve yalnız bir memba'-ı hafî tarafından Paşa'ya para tedârik ve i'tâ olunabileceği zannına zâhib oldum. Mamafih pederim ile beraber lazım gelenler nezdinde tahkikata devam etmiş olduğumuzdan Paşa'nın memba'-ı vâridâtı İngiltere hükümeti kasası olduğuna itmi'nan hâsıl eyledik. Paşa'ya para verenlerin kâffesi bilerek veya bilmeyerek İngiltere'nin adamlarıdır. İngiltere taraftarı olan "Rouve de Europe" gazetesi münakaşâtında devam ediyor. Paşa'ya para i'tâ edenin bir şirket veya âhâddan biri olmadığına müteessifim. Zira bu hâle nihayet vermek için derhal tedâbir-i lâzime ittihaz edebilirdik. Paşa'nın İngiltere kasasından para tedârik etmekte olduğunu doğrusu evvelce anlamalıydık. Zira Paşa'nın masârif-i azîmesini tesviye etmek için son derece safderûnluk gösterecek veya müşârünileyhe para tedârik ve i'tâ edebilecek

vesâite mâlik bir şirket veya bir sarraf tasavvur olunabilir mi? Buna en kuvvetli ve cesur sarraf bile dayanamaz. İmdi hâl bu merkezde olmakla buna çare bulmak gayet müşkildir. Bunun için evvelemirde İngiltere'nin işbu politikayı takipten maksadı ne olduğunu anlamak iktiza eder. Mesele vâsi'dir. Buna hasr-ı mesâi edeceğim. Bu malumatı Paris'e gelir gelmez size tebliğ edebilirdim. Bunu yapmadığımdan dolayı beyân-ı teessüf eylerim. Fakat bu taahhur ol bâbda bir kanaat husulü emrindeki müşkilâtтан tevellüd etmiştir." (Y.PRK.HR...00028.00083.002.002). (Belge No. 9)

Tahrirâtı kaleme alan Baron Richthofen'in, 25 Nisan 1900 günü Cenevre'ye ulaşan Ahmed Celâleddin Paşa'yı Damad Mahmud Paşa ve oğullarıyla görüştüren kişi olduğunu belirtmekte yarar var.

İngiliz sermayesinin hâkim olduğu Osmanlı Bankası tarafından gösterilen ilginç hesap hatası özürlü de bu mektubun gösterdiği kaynakla aynı yere çıkmaktadır. Mısır'da bulunduğu sırada para sıkıntısı çekmeye başlayan Mahmud Paşa ve oğullarını hiç ümit etmedikleri bir tesadüf bu sıkıntıdan

kurtarmıştı. Ali Kemal Bey'in Ahmed Celâleddin Paşa'ya yazdığı mektupta (14 Mayıs 1901), parası biten "Paşa'nın istikraz ile yaşadığı ve hâlen istikraza çalıştığı" bildiriliyordu. Bu sırada Paşa'ya Osmanlı Bankası'ndan gelen bir mektupta, vaktiyle namlarına açılan câri hesapta bir yanlışlık olduğu ve hâlen bankada 1000 lira alacakları bulunduğu ve bu paranın emirlerine âmâde tutulduğu bildiriliyordu. Parayı bankadan çeken Paşa, Hidiv tarafından âdetâ yüzüstü bırakılan oğullarını bu paranın yarısıyla Avrupa'ya göndererek önemli bir sorununu çözmüştü (Kuran, 1959: 300).

Sonraları Prens Sabahaddin'in sürgün olarak Avrupa'da bulunduğu yıllarda yaşadığı geçim sıkıntısı kendini bunaltacak dereceye gelmiş olmalı ki Nihad Reşad Bey'e yazdığı mektupta, yardımını talep ederken, "1905 yılından beri Türkiye'nin siyaseten ve kültürel olarak İngiltere'ye yanaşması için" mücadele verdiğini, deyim yerindeyse, bu fedakârlığının göz önüne alınıp, "İngiliz darülfünunlarında ... mesela Cambridge yahud Oxford gibi merâkiz-i ilmiyede bulunan elsine-i Şarkıye kürsülerinden birinde kendisine bir vazife verilemez mi"ydi? Prens Sabahattin bu hususta Nihad Reşad Bey'den, "alakadarlarla temasta bulunmasını" rica ediyordu. Çünkü "hayatını kazanmak, yahut kazandıracak bir yola girmeye artık kat'î bir mecburiyeti var"dı (Kuran, 1959: 875-6). Prens Sabahattin adına üzüntü verici olduğu kadar hayâl kırıklığı yaratan bir durum yaşandığı ortadadır. Aradan geçen yıllarda Prens hâlâ aynı yerde durduğu halde İngiliz politikası aynı yerde değildi. Artık ne Jön Türklere ne de Jön Türklere lokomotif olması beklenen Damad'ın oğullarına ihtiyaç vardı. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi bir yana, Osmanlı Devleti bile ortada kalmamıştı. İngilizler için Prens parasızlığı artık onun şahsi meseleydi.

6. Prenslik Neye Yarar?

Prens Sabahattin ve Prens Lutfullah Beylerin Avrupa'da padişaha karşı mücadele içinde olmaları siyasi zeminde çok yönlü tatsız gelişmeler üretmeye müsait bir durumdu. Hanedan üyesi sayılmaları, hatta kendilerini bu sıfatlarıyla siyaset âlemine arz etmiş olmaları Prenslerin istenmeyen emellere alet olmalarına yol açacak sonuçlar doğurabilirdi. Zengibar hükümdarının Londra eski siyasi vekili ve Sultan II. Abdülhamid'in danışmanı Luis Sabuncu tarafından bu hassasiyetle kaleme alınan "mütala'ât" da Prens beylerin açık olduğu tehlike geçmiş örnekler penceresinden gündeme getirilmektedir:

"İngilizlerin devletlü Damad Mahmud Paşa Hazretleri'nin mahdumlarından ne vecihle istifade edebilecekleri ihtimaline dair mütala'ât-ı kemterânemdir:

İngilizler, gökten temenni ettikleri bir fırsatı min-gayr-i me'mûl yerde bulmuş olduklarından derece-i nihâyede memnun ve hoşnut kalmışlardır. Bunlar, memâlik-i İslâmiye'de makâsıd-ı siyâsiyelerini icrâ etmek zmnında daima bir istinatgâh arıyorlar idi. Bu da hazret-i hilâfetpenâhîyi zîr-i nüfuzlarında bulundurmasından ibarettir. İşte el-yevm bu istinatgâha bir derece mâlik olmuş gibi görünüyorlar. Çünkü devletlü Damad Mahmud Paşa'nın mahdumları hanedân-ı âl-i Osman hazretlerinin birer fer'i addedilmektedirler. Şayet bu prensler, pederleri ile beraber Derseadet'e avdet etmezler ise bir gün bunların İngiltere teşvikatiyle taht-ı baht-ı saltanat-ı Osmaniye'ye tâlip olabilecekleri melhûzdur. İngilizler bunu ra'nâ bilerek bu genç prensleri İngiliz mekâtib-i âliyesinde İngiltere devletinin menâfiine hâdim bir usûl üzere terbiye edecekleri müstağnî-i kayd ü izâhtır. Binâenaleyh İngiltere devleti gerek memâlik-i mahrûse-i şâhânedede gerek müstemlekât ile müsta'merâtındaki milyonlarca Müslümanlar üzerine makâsıd-ı siyâsiyesini icrâ etmek istediğinde devlet-i aliyye tarafından bir mûmâna'at gördüğü takdirde derhal Prensler'in birini taht-ı âlî-baht-ı Osmânî'ye tâlip olmak zmnında hem teşvik ve tahrik hem de muâvenet eder. Ve bu yolda selâtîn-i Osmaniye'den firar eden muğber ve nâ-hoşnud adamların dahi Avrupa'da tekessür edip Prensler hazerâtına taraftar olmakla az bir müddet zarfında ehemmiyetli ve saltanat-ı seniyyeye muhataralı bir rekabet teşkil edebilmeleri ihtimalât-ı kavîyyededir. (...) Tarih-i kadîmin sahâifi bu gibi hâdisâtla mâl-a-mâl ise de gözümüz altında vukû' bulan sâlifü'l-arz hâdisât tarih-i kadîmin bu misillü hâdisâtına müracaat etmeye hacet bırakmadığı ma'rûzdur. Ferman.

Luis Sabuncu kulları

Fî 5 Şubat sene 1315" (BOA, Y..PRK.TKM..43.22.1.1-2).

Sabuncu'nun "mütalaât"ına paralel bir ses de konunun taraflarından, Prens Sabahattin ve Lutfullah Beyler'den duyulmakta gecikilmemiştir. Prenslerin, giriştikleri hareketi bir hanedan "temizliği" meselesi şeklinde yorumlayarak sunmaları zihinleri böyle bir alternatif tavra hazırlama yönünde anlaşılmaya müsaittir. Mısır'dayken *Osmanlı* gazetesinin ilk sayısında Prenslerin imzasını taşıyan ifadeler, üzerinde düşünölmeye değerdir:

"Kemâl-i teessüfle itiraf eyleriz ki sülâle-i âl-i Osman içinden çıkan bir hükümdarın tarihimizin son yirmi beş senelik faslına sürdüğü leke o kadar büyüktür ki yine o aile-i saltanat erkânı, icâbı halinde bu meş'um lekeyi kendi kanlarıyla silmedikçe hey'et-i içtimâiyemiz önünde hiçbir vakit tebriye-i zimmet edemez. İstanbul'dan infikâkimiz ise bu vazîfe-i ma'nevîyeyi ifa hususunda ... (...) Hiçbir endişe başladığımız işe devamdan bizi men edemeyecektir." (Lutfullah & Sabahaddin, 1901: 5).

Prens Beylerin Fransa Cumhurbaşkanı Mösyö Loubet'ye yazdıkları mektup da bu yönde bir yorumu gerektirir niteliktedir. Mektubun bir sureti Hariciye Nazırı Mösyö Delcassé'ye iletilmiştir. Moniteur Ottoman'ın değerlendirmesine göre, bu mektubu imzalayanların değeri ve niteliği göz önüne alınırsa çok büyük bir etki yaratmaması mümkün değildi:

“... Bu durumda hanedanın içinde sadece bizler, hür bir ülkede sesimizi özgürce yükseltebiliyor, bağımsızlığımızla gurur duyabiliyorsak bir görevimiz de olacaktır ve biz bu görevi yerine getirmek istiyoruz. Biz, kendimizi, hanedana olan kan bağımlımla, bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu birbirine kenetleyen atalarımıza borçlu hissediyoruz. 14 Septembre 1901” (Sabahaddin, 2007: 38).

Prenslerin rakip hükûmetlerin elinde bir tehdit vasıtası veya diğer yollardan tehlike doğuracak bir âlet olmaları ihtimalini ortadan kaldırmanın en güçlü yolu olarak, İngilizler eliyle onların İstanbul'a teslim edilmesi görünüyordu:

“Mısır'da bulunan firarî Mahmud Paşa'nın İngilizler vasıtasıyla derbâr-ı şevket-karâra avdeti hususunda vukû' bulacak teşebbüsât gerek Mısır'da ve gerek Hindistan ve sâirede İngilizlerin efkâr-ı İslâmiye üzerindeki nüfuzlarını tezyîd eyleyecektir. Çünkü Mahmud Paşa'nın iki oğlu Sultanzâde olduğundan hânedân-ı âl-i Osman'a mülhak sayılan şu ikisinin İngiliz eliyle vâlideleri Sultan yanına getirilmesi İngilizlerin makam-ı mukaddes-i hilâfet-i kübrâda azîm tesirleri olduğunu umûm ehl-i İslâm'a bildirecektir. İngiliz idaresi tahtında mevcut ve münteşir matbuat şu tavassutu rengârenk zeminlerde gösterecektir. Yemen ve Basra ve Hicaz ve Bağdad gibi yerlerde her biri binlerce urbâna riyâset eden şeyhlere icrâ edilegelen İngiliz tesvîlâtını daha müessir surette irâeye meydan verecektir” (BOA, Y.EE.088.006.01.1).

Ancak İngilizler'in yaptığı, Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah Beyleri değil İstanbul'a teslim etmek, Hidiv'in karşı tavır alması üzerine, Prens Beylerin Mısır'dan Avrupa'ya emin biçimde kaçmalarını temin etmeye çalışmak olmuştu. Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbet-i Celîlesi'ne Mısır'dan çekilen şifre telgraf ile bildirildiğine göre, “Mahmud Paşazâdelerin İstanbul'a gitmemek azminde sabit kalmaları üzerine Hidiv, üçünü birden nezdine celb ile uzun uzadıya nasihat ve nihayet tehdîdâtta bulunmuş” ise de faydasının olmadığı, “dün Beylerin Mesajeri vapuruyla Marsilya'ya firar etmelerinden” anlaşılmıştır. Gazetelerin verdiği bilgiye göre, Beyler “Hidiv'den çıkınca

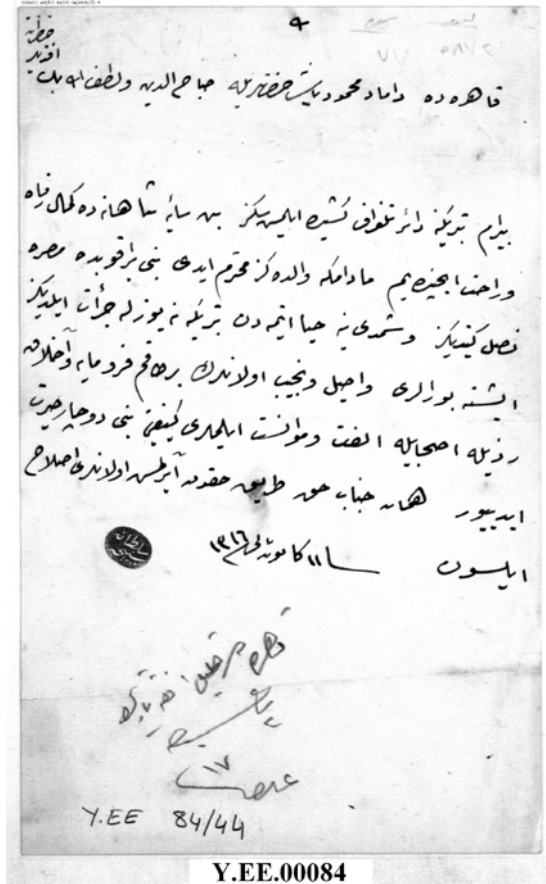
Lord Kromer'e gidip Hidiv'den şikâyet etmiş ve o da istedikleri yere gitmek üzere Mısır'dan çıkıncaya kadar İngiltere himayesinde olduklarını söyleyip kendilerini te'mîn eylemiş"ti (BOA, Y.EE.087.062.01.1).

7. Seniha Sultan'ın Mektubu

Yabancı kadın kıyafetiyle eşinin yanına kaçtığına varıncaya kadar çeşitli söylentilere konu olan Seniha Sultan'ın olaylar karşısındaki tavrı üzerine de birkaç söz söylemek konunun bütünlüğü açısından yararlı olacaktır. Sultanzâdeler pederleriyle Avrupa'ya firar ettiklerinde anneleri Seniha Sultan ve evli olan Sabahattin Bey'in eşiyle çocukları İstanbul'da kalmıştı. Daha sonra Seniha Sultan'ın Yıldız Sarayında gözetim altında tutulması Sabahattin ve Lutfullah Beylerin infialine neden olmuş, bu konuyu validelerinin hürriyetten yoksun bırakılması, hatta bir işkence olarak nitelemişlerdir. Blaj gazetesinin firar olayını anlattığı bölümde Seniha Sultan'ın girişimi hakkında da bilgi verilerek, kendisine haber vermeden giden eşini ve çocuklarını gece boyunca beklediği halde kendilerinden bir haber alamayınca "ferdâsı gün saray-ı hümâyûna azimetle, ağlayarak onların bulunmasını talep" ettiği nakledilmişti. Mahmud Paşa ve mahdum beylerin durumları anlaşıldıktan sonra aralarında mektuplaşmaların devam ettiği muhakkaktır. Ancak burada Seniha Sultan'ın, çocuklarına yazdığı bir mektup, onun olaylar karşısındaki tutumuna ışık tutacak mahiyette olması bakımından önemlidir. Paşa ve mahdumları Kahire'deyken Seniha Sultan'a gönderdikleri bayram tebriği telgrafına Seniha Sultan'ın verdiği cevabî telgrafta şu cümleler yer almaktadır:

"Kahire'de Damad Mahmud Paşa Hazretleriyle Sabahattin ve Lutfullah Beyefendiler Hazerâtına,

Bayram tebrikine dair telgraf keşîde eylemişsiniz. Ben, sâye-i şâhânede kemâl-i refah ve rahat içindeyim. Mademki vâlideniz muhterem idi, beni bırakıp da Mısır'a nasıl gittiniz? Ve şimdi yine hayâ etmeden tebrike ne yüzle cür'et eylediniz? İşte buraları asil ve necip olanların bir takım fûrûmâye ve ahlâk-ı rezîle ashâbiyle ülfet ve müvâneset eylemeleri keyfiyeti beni düçâr-ı hayret ediyor. Heman Cenâb-ı Hak tarîk-i haktan ayrılmış olanları ıslâh eylesin" 11 Kânûnisânî 1316/3 Şevval 1318 (BOA, Y.EE.00084-44). (Belge No. 10)

Son derece öfkeli ve suçlayıcı ifadelerle kaleme alınmış bu mektup, sadece Seniha Sultan'ın bir anne ve eş olarak kırgınlık ve kızgınlığını değil, ayrıca olayın politik yönüne de getirdiği sorgulamayı açıkça yansıtmaktadır. Seniha Sultan'ın gözünde, çocuklarının “bir takım fûrû-mâye ve ahlâk-ı rezîle ashabıyla ülfet ve müvâneset eylemeleri” onların aynı zamanda “tarîk-i haktan ayrılmış” olduklarını göstermektedir.

Sonuç

Prens Sabahattin'in içinde bulunduğu siyasi muhalefet aslında pederi ile birlikte kararlaştırmış ve girişmiş oldukları hareketin devamı olarak kendisine intikal etmiş bir mirastır. Karmaşık ilişkilerin içinden geçen bu hareketin siyasileşmesi o dönemin şartları içinde yadırganmamalıdır.

Siyasetle düşüncenin iç içe olması kadar siyasetle çıkar ilişkilerinin ve diğer toplumsal muhalefet hareketlerinin de iç içe, yan yana yürüdüğü en yoğun ve sisli dönemdir bu yıllar. Şüphesiz ki tarih boyunca bu tür ilişkiler siyasetin olduğu her yerde var olmuştur; ancak söz konusu dönemde Osmanlı ülkesi bağlamında bunun dozu iyice yükselmiş, sonunda altı yüz yıllık devletin son perdesi bu karışıklıklar içinde inmiştir. Sömürgeci Batı kapitalizmi Osmanlı Devleti'nin son topraklarını kendi oyun alanında işine yarayacak maksimal düzeyde elinde tutmak üzere her türlü enstrümanı kullanmakta bir çekince görmemiştir. Demiryolu şebekesine ihtiyaç duyan Osmanlı ülkesine işadamları marifetiyle bir tür çıkarma yaparak bu devasa projelerden hem maddi yarar sağlamak hem de stratejik konumunu pekiştirmek isteyen Batılı devletlerin Osmanlı malı üzerinden birbirleriyle kıyasla yarıştıkları ortamda devleti sıkıştıran başka olayların varlığı onlara ihmal edilemez elverişli fırsatlar sunmuştur. Başta Ermeniler olmak üzere diğer azınlık hareketleri ve hürriyetçi Jön Türk hareketi her ne kadar tarihi-sosyolojik temelde ortaya çıkmış hareketler olsa da yararlanılmaya müsait enstrümanlar olarak bu dönemde emperyalist iştahın gözden uzak tutmayacağı imkânlar olmuştur.

Bağdad Demiryolu projesi Osmanlı demiryolu ağı içinde en kapsamlı ve stratejik olanıydı. İngilizler bu projeyi elde etmeye kararlı görünüyorlardı. Bunun için şartlarını diğer rakiplere göre daha elverişli tutmayı bile ihmal etmemişlerdi. Sultanı bu konuda ikna etmenin çeşitli yollarını ararken ona en yakın isimlerden biri olarak Damad Mahmud Paşa'ya ulaşmaları ile başlayan süreç yeni olayları tetiklemiştir. İngilizler bu demiryolu projesini Almanlara kaptırmakla mesele kapanmamıştır. Mücadele başka tekliflerle ve başka zeminlerde yol almaya devam etmiştir. Projeye angaje olan Damad Mahmud Paşa ve oğulları her platformda İngilizlerle birlikte hareket etmeye devam etmiş, bu beraberlik demiryolu projesinin ekonomik ve mali olarak daha elverişli olduğu noktasından Anglo-Sakson kültürünün Osmanlı toplumu için örnek alınacak ideal kültür olduğu noktasına kadar firesiz şekilde yol almıştır.

Prens Sabahattin'le ilgili çalışmalarda, demiryolu imtiyazı meselesinin daha önce muhtelif çalışmalarda ifade edilerek tartışıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalardan en önemlisi ve çoğu çalışmaya kaynak teşkil etmiş olanı Ahmed Bedevi Kuran'ın eserleridir. Her ne kadar Kuran, eserlerinde koyu bir "Sabahattinci" olarak görünmekle tarafsızlık tavrını ihlâl ederse de eserindeki ilk elden malzemenin zenginliği övgüye değerdir. Birçok "vesâike" ve "mahrem telgraflara" başvurularak yazılmış olması Kuran'ın eserini değerli kılan en önemli özelliktir. Ancak aynı özellik, paradoksal olarak bu

çalışmanın zayıf yönünü de teşkil etmektedir. Kuran'ın eseri zengin birincil kaynaklarıyla önemli bilgiler vermekle birlikte muhalif bilgileri içeren kaynakları dışarıda bırakmasıyla da sağlıklı bilgiye ulaşımı güçleştirmiş; yazarın, "bütün kaynakları elden geçirdiğini" ifade eden iddiasıyla başka kaynakların araştırılmasının önü uzun zaman tıkanmıştır. Kuran'ın, diğer birincil kaynakları bildiği halde ihmal etmiş olduğu ihtimali söz konusu olmasa bile bu belgelere ulaşmamış olduğunu düşünmek mümkündür. Örneğin Ahmed Celâleddin Paşa'nın verdiği bilgilerle yetinmiş olduğu halde imtiyaz konusunda çok sayıda görüşme raporu vermiş olan Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın, Brüksel Sefiri Kara Todori Efendi'nin yahut Turhan Paşa'nın açık seçik yazılmış raporları Kuran'ın eserinde yer almamıştır. Yakın tarihteki hareket ve tavırların netleştirilmesi adına elde bulunan farklı belgelerde ifade edilen tanıklıklar Dr. Bahaeddin Şakir'in mektubundaki iddiaların afaki iddialar olmadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

- BOA, Y.EE.00084.000039.002.003-4.
 BOA, Y.EE.00084.000042.001.001.
 BOA, Y.EE.00084.000043.003.1-2-3.
 BOA, Y.EE.084.052.01.1-2-3-4.
 BOA, Y..PRK.TKM..00016.00035.001.002. BOA, Y..PRK.HR...00028.00033.001.001.
 BOA, Y..PRK.EŞA..00034.00063.001.001-3-5-7. BOA, Y..PRK.EŞA..00034.00065.001.001.
 BOA, Y..PRK.EŞA..00034.00068.002.001-3. BOA, Y..PRK.EŞA..00034.00106.001.001.
 BOA, Y..PRK.EŞA..00034.00074.001.001. BOA, Y.EE.00056.000004.008.001.
 BOA, Y.EE.56.004.10.1.
 BOA, Y.EE.00056.000004.013.001.
 BOA, Y..PRK.AZJ..00040.00042.001.001. BOA, Y..PRK.AZJ..00040.00046.001.001.
 BOA, Y..PRK.AZJ..00040.00040.001.001. Y..PRK.HR...00028.00083.002.002. BOA, Y..PRK.TKM..43.22.1.1-2.
 BOA, Y.EE.088.006.01.1.
 BOA, Y.EE.087.062.01.1.
 BOA, Y.EE. 00084-44.

Yayınlar:

- Gümüş, Musa (2011), “1893’ten 1923 Chester Projesi’ne Türk Topraklarında Demiryolu İmtiyaz Mücadeleleri ve Büyük Güçler”, **Tarih Okulu**, Sa. X, Mayıs-Ağustos, s. 151-194.
- Prens Sabahaddin (2007), **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne-Bütün Eserleri**, Haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Ahmed Lutfullah & Mehmed Sabahaddin (1901), “Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza” **Osmanlı**, No. 81, 1 Nisan, s. 5.
- Kuran, Ahmed Bedevî (1959), **Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri**, İstanbul, Çeltüt Matbaası,

